DOI: [10.32702/2307-2105-2022.1.14](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.1.14)

УДК 330.11:347.77

В. В. Вірченко,

*д. е. н., доцент, професор кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: 0000-0002-9085-6659

Г. М. Филіук,

*д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки підприємства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: 0000-0002-8030-5757

В. В. Вірченко,

*к. і. н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: 0000-0002-0201-9827

АРХІТЕКТОНІКА ТА ФУНКЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

V. Virchenko

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Economic theory, Macro- and Microeconomics, Taras Shevchenko National University of Kyiv

H. Fyliuk

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Enterprise Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv

V. Virchenko

PhD in Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Enterprise Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv

ARCHITECTONICS AND FUNCTIONS OF INTELLECTUAL PROPERTY IN POST-INDUSTRIAL ECONOMY

Стаття присвячена комплексному аналізу структури та ролі інтелектуальної власності у сучасній системі суспільного відтворення. Авторами обґрунтовано, що в умовах постіндустріальної економіки інтелектуальна власність починає відігравати визначальну роль у суспільно-економічних відносинах та займати важливе місце в економічній системі, що зумовлюється її економічними функціями. Визначено функції інтелектуальної власності у системі суспільного відтворення, зокрема інноваційну, стимулюючу, системоутворюючу, розподільну, інституційну, оптимізаційну та стратифікаційну. Проаналізовано архітектуру інтелектуальної власності в частині визначення чотирьох її основних сегментів, а саме: структури відносин інтелектуальної власності; структури права інтелектуальної власності; об'єктної структури інтелектуальної власності; суб'єктної структури інтелектуальної власності. Доведено, що особлива економіко-правова природа відносин у сфері господарського і цивільного обороту результатів інтелектуальної діяльності, їх комплексний та багатоаспектний характер зумовлюють ускладнення архітектури інтелектуальної власності, що може зумовлювати виникнення суперечностей у процесі економічної реалізації відносин інтелектуальної власності.

The paper provides comprehensive analysis of the structure and role of intellectual property in the modern system of public reproduction. Author proved that that in the post-industrial economy, intellectual property began to play a decisive role in socio-economic relations and holds an important place in the economic system through its economic functions. Key functions of intellectual property in the system of public reproduction are determined including innovative, stimulating, system-forming, distributive, institutional, optimization and stratification functions. Paper investigates transmission mechanism that represent the impact of intellectual property on economic growth and commercial activity. Extremely important role of intellectual property in accelerating the scientific and technological progress and forming the basis of the post-industrial economic system through formation of a new factor of production – intellectual capital are underlined. Results of the study demonstrates that intellectual property performs an innovative function, determines the innovative orientation of the economy and the continuous modernization of social production through the rapid implementation of the results of intellectual activity in economic turnover. The architectonics of intellectual property is analysed in terms of defining its four main segments, including: structure of intellectual property relations; legal structure of intellectual property; object structure of intellectual property; subject structure of intellectual property. The main approaches to structuring of subjects of intellectual property right are generalized. Original approach to understanding the subject structure of intellectual property is substantiated, which allowed to allocate in separate groups such important participants of intellectual property market as intermediaries and regulators which structure, mediate and organize interactions of economic entities concerning disposal and commercialization of intellectual property rights. Authors proved that the special economic and legal nature of relations in the field of economic and civil turnover of intellectual activity results, it's complex and multidimensional essence cause complications in the architecture of intellectual property, which can lead to contradictions in the economic implementation of intellectual property relations.

Ключові слова: інтелектуальна власність; архітектоніка; постіндустріальна економіка; об'єкти власності; інтелектуальна діяльність.

Key words: intellectual property; architectonics; post-industrial economy; property objects; intellectual activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Постіндустріальна економіка ХХІ ст. відзначається домінуванням сфери нематеріального виробництва, а також переважанням інтелектуального капіталу у структура активів корпорацій, що обумовлює визначальну роль інтелектуальної власності у сучасній системі суспільно-економічних відносин та перетворює її у один із основних драйверів інноваційної модернізації виробництва.

Відносини власності складають базис будь-якої економічної системи, забезпечуючи можливість реалізації економічних інтересів власника в галузі суспільного виробництва, а також утворюючи механізм розподілу його результатів. У той же час, в умовах постіндустріальних економічних трансформацій відносини власності не знімаються й переводяться в базис економічної системи, а навпаки актуалізуються та перетворюються у важливий інструмент стимулювання соціально-економічного зростання. Цивілізаційні зміни та стрімкий господарський розвиток зумовлюють трансформацію самих відносин власності. Мова йде, перш за все, про їх ускладнення та розщеплення, що стимулює збільшення кількості суб'єктів власності та підвищення рівня транзакційних витрат. Зазначена тенденція отримала широке висвітлення у працях представників неоінституціоналізму. На нашу думку, саме розщеплення відносин інтелектуальної власності та зростання їх ролі у суспільному відтворенні вимагають комплексного аналізу специфіки, структури інтелектуальної власності, а також її місця у системі суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Генеза та розвиток наукових підходів до розуміння структури інтелектуальної власності знайшли своє відображення у працях як вітчизняних, так і іноземних науковців. Базилевич В. Д., досліджуючи структуру інтелектуальної власності, виділив чотири основні сегменти: об'єкти промислової власності, об'єкти авторського та суміжних прав, засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту товарів і послуг, а також нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності [1, с. 155]. Претнар Б. залежно від впливу різних об'єктів інтелектуальної власності на ринкову кон'юнктуру структурує їх дві групи - патенти та авторське право, що належать до прав інтелектуальної власності з боку пропозиції, а також товарні знаки та захист від

недобросовісної конкуренції, що належать до прав інтелектуальної власності з боку попиту [2, s. 49].

Братусь Г.А., досліджуючи модель трансформації структури інтелектуальної власності виділяє такі складові, як інтелектуальні ресурси, інтелектуальний потенціал, інтелектуальний капітал та інтелектуальну власність, яка включає об'єкти гуманітарної сфери, об'єкти промислової власності, об'єкти авторського та суміжних прав, нетрадиційні об'єкти [3, с. 35]. Спіцина Г. О. та Гордеюк А. О. у ході аналізу структури права інтелектуальної власності доходять висновку, що вона включає об'єкти авторського права і суміжних прав, а також об'єкти промислової власності, що поділяються на підгрупи [4, с. 61].

Епштейн Р. серед ключових елементів права інтелектуальної власності визначає патентне право, авторське право, а також право на засоби індивідуалізації. При цьому, він також розглядає сутність інтелектуальної власності з позиції синтезу виключних майнових та немайнових прав [5, р.38-39].

Таким чином, в сучасній літературі присутня значна кількість альтернативних за характером наукових поглядів на структуру та елементи інтелектуальної власності. Окремі підходи суперечать один одному, що зумовлює невизначеність щодо об'єктивного наукового осмислення архітекτονіки інтелектуальної власності. Усе це перетворює дослідження структури інтелектуальної власності на актуальну проблему економічної науки, яка потребує належної уваги з боку наукового співтовариства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексний аналіз структури та ролі інтелектуальної власності у сучасній системі суспільного відтворення у контексті постіндустріальної трансформації економічного середовища. Завдання дослідження підпорядковані досягненню поставленої мети і спрямовані на: визначення економічних функцій інтелектуальної власності у системі суспільного відтворення; дослідження архітекτονіки інтелектуальної власності в частині визначення її основних сегментів; вивчення структури відносин та структури права інтелектуальної власності; аналіз об'єктної структури та суб'єктної структури інтелектуальної власності в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Постіндустріальна трансформація змінює ландшафт економічного середовища, внаслідок чого принципової ролі у забезпеченні економічного зростання набуває інтелектуальна діяльність – свідома, цілеспрямована, продуктивна творча діяльність людини, спрямована на використання набутих знань, навичок і компетенцій для створення нових нематеріальних цінностей. Вона є головним проявом креативності і не лише забезпечує створення інтелектуального продукту, який потрапляючи у сферу цивільного обороту трансформується у об'єкт інтелектуальної власності, а й слугує моральним обґрунтуванням і основною формою привласнення індивідом результатів своєї творчої праці.

Інтелектуальна діяльність реалізується у літературній, мистецькій, науковій або технічній формі, а об'єктивні результати інтелектуальної діяльності втілюються у інтелектуальному продукті – оригінальних творах літератури та мистецтва, нових технічних рішеннях, ноу-хау, раціоналізаторських пропозиціях, наукових відкриттях тощо. Вони набувають об'єктивної форми та існують незалежно від волі та свідомості творця. У випадку, якщо творцем були виконані передбачені законом формальності, а сам інтелектуальний продукт відповідає умовам охороноздатності, він потрапляє до сфери цивільного обороту та трансформується у об'єкт інтелектуальної власності. Саме інтелектуальна діяльність створює основу для відносин інтелектуальної власності та є принципово необхідною передумовою виникнення інтелектуального продукту, який стає об'єктом врегульованих правом відносин привласнення-відчуження.

В умовах постіндустріальної економіки інтелектуальна власність починає відігравати визначальну роль у суспільно-економічних відносинах та займати важливе місце в економічній системі, що зумовлюється тими важливими функціями, які вона виконує в рамках суспільного відтворення (див. рис. 1).

Рис. 1. Функції інтелектуальної власності в сучасній економічній системі

Джерело: розроблено автором самостійно

По-перше варто відзначити, що інтелектуальна власність виконує функцію розподілу, тобто ефективно перерозподіляє результати комерціалізації інтелектуального продукту між усіма суб'єктами відносин у сфері привласнення результатів інтелектуальної діяльності: творець інтелектуального продукту отримує дохід; інвестор, який вкладає кошти у комерціалізацію об'єктів інтелектуальної власності, отримує відсоток на вкладений капітал; держава – отримує податкові надходження до бюджету; підприємства – отримують додаткову вартість, створену на основі використання інтелектуального капіталу.

По-друге, інтелектуальна власність виконує функцію стимулювання, тобто прискорює науково-технічний прогрес, оскільки забезпечує перерозподіл частини суспільного продукту на користь творців інтелектуального продукту, стимулюючи їх у такий спосіб до подальшої інтелектуальної діяльності, а також стимулює інвестиції у інтелектуальний капітал суб'єктів господарювання за рахунок підвищеної норми прибутку на капітал. По-третє, інтелектуальна власність виконує інноваційну функцію, тобто зумовлює інноваційну спрямованість економіки та безперервну модернізацію суспільного виробництва за рахунок оперативного впровадження результатів інтелектуальної діяльності у господарський оборот.

По-четверте, інтелектуальна власність виконує функцію стратифікації, тобто модифікує класову структуру сучасного суспільства, в результаті чого в рамках економічної системи зростає роль технократів, представників галузі освіти, науки та мистецтва, які займаються інтелектуальною діяльністю, а також є носіями знань і творцями інтелектуального продукту. По-п'яте, в умовах стрімких постіндустріальних трансформацій інтелектуальна власність виконує системоутворюючу і стабілізуючу функцію, вона утворює базис економічної системи, зумовлює утворення нового фактору виробництва – інтелектуального капіталу, і забезпечує формування передумов переходу суспільства на нову стадію цивілізаційного розвитку.

По-шосте, інтелектуальна власність виконує інституційну функцію, тобто впливає на економічну поведінку творця інтелектуального продукту у специфічний спосіб, завдяки чому він усвідомлює абсолютну і повну належність йому результатів власної інтелектуальної праці, вбачає в них «продовження» своєї особистості, піклується про їх ефективне і прибуткове використання, а також про збереження і зростання їх вартості. Таким чином, інтелектуальна власність сприяє формуванню ефективного власника, який відчуває економічну та соціальну відповідальність за результати господарського обороту інтелектуального продукту, намагається інвестувати в нього наявні ресурси та захищати від несанкціонованого використання.

По-сьоме, інтелектуальна власність виконує оптимізаційну функцію, тобто забезпечує комплексне збалансування та гармонізацію інтересів суспільства та суб'єкта інтелектуальної діяльності, обумовлює оптимальний розподіл інтелектуального продукту в межах економіки, а також формує ефективну структуру виробництва за рахунок скорочення транзакційних витрат і підтримки необхідного співвідношення суспільних вигід і витрат від монопольного становища творця, що протягом обмеженого часу володіє виключними правами на інтелектуальний продукт. Таким чином, важлива роль інтелектуальної власності у суспільному відтворенні визначається тим, що вона формує базис економічної системи постіндустріального типу, стимулює конкуренцію між учасниками ринку, заохочує розвиток інтелектуальної діяльності і, водночас, забезпечує безперервне удосконалення виробничого процесу за рахунок розробки та впровадження у господарський оборот нових інноваційних технологій.

Особлива економіко-правова природа відносин у сфері господарського і цивільного обороту результатів інтелектуальної діяльності, їх комплексний та багатоаспектний характер зумовлюють складну архітектуру інтелектуальної власності. Інтелектуальна власність реалізується у системі відносин щодо привласнення інтелектуального продукту, які виникають між економічними суб'єктами і врегульовуються цивільно-правовими нормами. На наш погляд, зазначена специфіка дозволяє виокремити в структурі інтелектуальної власності чотири базових сегменти (див. рис. 2).

Рис. 2. Архітектура інтелектуальної власності

Джерело: власна розробка автора

Структура відносин інтелектуальної власності, які виникають між творцями інтелектуального продукту та суб'єктами господарювання з приводу реалізації належних їм у рамках права інтелектуальної власності правомочностей, включає наступні складові:

- відносини привласнення, які передбачають отримання суб'єктом інтелектуальної діяльності права власності на результати творчої праці у санкціонований суспільством та інституційно закріплений відповідними цивільно-правовими нормами спосіб [1, с. 144];
- відносини комерціалізації, які виникають з приводу впровадження об'єкта інтелектуальної власності у господарський оборот з метою його перетворення у інтелектуальний капітал і отримання прибутку;
- відносини розпорядження, які передбачають вирішення долі об'єкту інтелектуальної власності, його продаж або передачу прав на нього іншим економічним суб'єктам на тимчасовій основі і на різних умовах;
- відносини користування, які пов'язані із привласненням корисних властивостей, матеріальних та нематеріальних результатів застосування об'єкту інтелектуальної власності у різних сферах діяльності;
- відносини володіння, які передбачають абсолютне, нічим не обмежене фактичне панування суб'єкта над об'єктом інтелектуальної власності, що прямо та опосередковано не пов'язане з його використанням.

Слід зазначити, що різні види відносин інтелектуальної власності можуть в різних комбінаціях поєднуватися у економічній діяльності. Наявність різних за змістом правомочностей, можливість обмежувати термін, територію, способи використання результатів інтелектуальної діяльності у господарському та цивільному обороті перетворюють інтелектуальну власність у надзвичайно гнучкий і універсальний інститут, що забезпечує ефективну специфікацію прав творця інтелектуального продукту.

Право інтелектуальної власності також відзначається складною внутрішньою будовою. По-перше, залежно від наявності економічного змісту, у структурі права інтелектуальної власності виділяють майнові та особисті немайнові права. При цьому немайнові права мають особистий характер на противагу майновим, які мають виключно речову природу. Саме немайнові права відображають нерозривний зв'язок творця з результатами його інтелектуальної діяльності, а також є реалізацією інтересів та особистої свободи творчості індивіда в створюваних ним нематеріальних благах. У свою чергу, майнові права забезпечують власнику виключну можливість розпоряджатись інтелектуальним продуктом, а також привласнювати результатів своєї творчої праці, дозволяти їх використання іншим суб'єктам або перешкоджати їх неправомірному використанню.

По-друге, залежно від характеру і спрямування регуляторного впливу право інтелектуальної власності підрозділяється на об'єктивне та суб'єктивне право. Об'єктивне право є системою загальнообов'язкових, незалежних від волі та свідомості індивіда, формально виражених та встановлених державою норм, що регулюють суспільні відносини у сфері привласнення, розпорядження і використання результатів інтелектуальної творчої діяльності людини. Натомість, суб'єктивне право є передбаченим і гарантованим законом правом суб'єкта інтелектуальної власності на власний розсуд володіти, користуватися та розпоряджатися належними йому результатами інтелектуальної творчої діяльності. Суб'єктивне право хоча й залежить від волі власника, проте закріплюється правовими нормами, які визначають міру свободи творця інтелектуального продукту шляхом конкретизації його можливої поведінки у сфері цивільного обороту результатів інтелектуальної діяльності [6, с. 63].

По-третє, залежно від мети нормативного регулювання, у структурі права інтелектуальної власності

можна виділити позитивне та деліктне право. Позитивне право являє собою систему загальнообов'язкових, формально виражених та встановлених державою норм, що регламентують форми, принципи та порядок реалізації суб'єктами інтелектуальної діяльності належних їм майнових і особистих немайнових прав інтелектуальної власності, а також визначають їх обов'язки як учасників цивільного обороту. Деліктне право містить загальнообов'язкові та закріплені державою норми, що регламентують склад правопорушень, а також визначають санкції і встановлюють відповідальність за них з метою гарантування дотримання та захисту від посягань майнових та особистих немайнових прав суб'єкта інтелектуальної власності [7, с. 80-81].

Поряд із різними видами відносин та групами правових норм у структурі інтелектуальної власності надзвичайно важливе місце займає її об'єктний склад. Важливо відзначити, що на самому початку формування відносин у галузі привласнення результатів інтелектуальної діяльності виникли дві групи об'єктів інтелектуальної власності: літературні твори та винаходи. Як зазначалося раніше, у Венеції в 1474 р. було прийнято статут, який запроваджував механізм охорони прав винахідників, а в 1545 р. – статут, що визначав принципи охорони прав письменників та видавців на літературні твори. У Франції в 1791 р. було ухвалено перший патентний закон, а також закон про охорону авторських прав. Саме з цього часу вводяться у науковий обіг поняття авторського права та права промислової власності. Також, у 1793 р. у Франції ухвалюється декрет, який регламентує механізм охорони прав виконавців, які згодом стають основою для формування поняття суміжних прав. Основні засади охорони авторського права були закріплені у ратифікованій в 1886 р. Бернській конвенції. У XX ст. з авторського повністю виокремлюються суміжні права. Вперше на національному рівні суміжні права отримують законодавче регулювання у законі про авторське право Австрії у 1936 р. В 1941 р. у законодавстві про авторське право Італії вперше застосовується термін «суміжні» (дотичні) права, а в 1961 р. вводиться в дію Римська конвенція по охороні прав виконавців, виробників фонограм і організацій ефірного мовлення. Також, наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. об'єктом правового регулювання стають засоби індивідуалізації. Перший закон щодо охорони прав на товарний знак приймається у Франції в 1857 р. [8, с.75].

У 1883 р. було ратифіковано Паризьку конвенцію – першу в історії міжнародну угоду у сфері інтелектуальної власності, яка визначала принципи охорони винаходів, корисних моделей, промислових зразків та товарних знаків. У 1919 р. у Франції приймається перший в історії спеціальний закон у сфері охорони прав на географічні зазначення. Крім того, в другій половині XX ст. об'єктом правового регулювання стають нетрадиційні результати інтелектуальної діяльності: комерційна таємниця, ноу-хау, наукове відкриття, результати селекційної діяльності, компонування інтегральних мікросхем, раціоналізаторські пропозиції. Таким чином, впродовж XIX ст. – XX ст. поряд із двома базовими групами об'єктів інтелектуальної власності утворюються три нові групи об'єктів: об'єкти суміжних прав, засоби індивідуалізації та нетрадиційні об'єкти.

Слід зазначити, що на сьогодні ні національне законодавство, а ні міжнародне право не містить норм, які б визначали чіткі критерії класифікації об'єктів інтелектуальної власності. Зазвичай у нормативно-правових актах просто вказується перелік об'єктів інтелектуальної власності. Зокрема, згідно зі ст. 2 Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, підписаної 1967 р., до об'єктів інтелектуальної власності відносяться: літературні, художні і наукові твори; виконання, звукозаписи, передачі ефірного мовлення; винаходи; наукові відкриття; промислові зразки; товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування і комерційні позначення; захист від недобросовісної конкуренції; всі інші права, що стосуються інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній та художній сферах [9].

За відсутності закріплених у нормах права критеріїв поділу об'єктів інтелектуальної власності на групи, питання об'єктного складу відносин інтелектуальної власності набуло дискусійного характеру, що одночасно обумовило розробку значної кількості різних за характером підходів до їх структурування за різними критеріями. Зокрема, Крайнев П.П. розподіляє об'єкти інтелектуальної власності на об'єкти промислової власності, об'єкти авторського і суміжних прав, комерційні таємниці та захист від недобросовісної конкуренції [10, с. 25]. Сергеев О.П. в структурі інтелектуальної власності виділяє інститут авторського права і суміжних прав, інститут патентного права, інститут засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, інститут нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності [11, с. 19-31]. Базилович В.Д. серед об'єктів інтелектуальної власності виокремлює об'єкти промислової власності, об'єкти авторського та суміжних прав, засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту товарів і послуг, а також нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності [1, с. 155]. На наш погляд, найбільш правомірними та науково-обґрунтованими є підходи до класифікації об'єктів інтелектуальної власності, що запропоновані Базиловичем В.Д. та Сергеевим О.П. Використовуючи їх у якості основи, нами було розроблено новий удосконалений підхід, який не лише краще розкриває об'єктний склад інтелектуальної власності, а й враховує сучасні тенденції розвитку економічних відносин у сфері привласнення результатів інтелектуальної творчої діяльності людини.

Згідно із запропонованим підходом, у об'єктній структурі інтелектуальної власності виокремлюються чотири основні групи, дві з яких поділяються на підгрупи: об'єкти авторського права, об'єкти суміжних прав, об'єкти промислової власності, що підрозділяються на об'єкти патентного права та засоби індивідуалізації, а також нетрадиційні об'єкти, що підрозділяються на інкорпоральні та уречевлені. Поділ об'єктів інтелектуальної власності на групи здійснено із врахуванням їх найбільш суттєвих ознак, а саме: змісту і структури прав інтелектуальної власності на результати літературно-мистецької та науково-технічної діяльності; умов набуття і припинення прав інтелектуальної власності; особливостей реалізації та охорони майнових і особистих немайнових прав на дані об'єкти. Зазначений підхід характеризується трьома базовими особливостями, що вирізняють його з поміж вже існуючих.

По-перше, об'єкти авторського права і суміжних прав розглядаються як дві окремі групи в об'єктній структурі інтелектуальної власності, що обумовлюється суттєвими відмінностями в умовах набуття та

механізмі реалізації прав власності на зазначені вище результати інтелектуальної діяльності. При цьому, завдяки тісному зв'язку між авторським і суміжним правом, вони володіють рядом спільних рис: авторське право та суміжні права поширюються лише на форму вираження об'єкту, а не на ідеї, концепції та принципи, що знайшли у ньому відображення; умовою охороноздатності об'єктів є оригінальність, об'єктна виразність і творчий характер; охорона авторського і суміжних прав здійснюється незалежно від змісту, мистецького рівня та художньої цінності результатів інтелектуальної діяльності, які лягли в їх основу.

По-друге, об'єкти промислової власності поділено на дві підгрупи, які включають об'єкти патентного права та засоби індивідуалізації. Не зважаючи на значні відмінності між об'єктами патентного права і засобами індивідуалізації, а також їх різне функціональне призначення, у єдину групу їх об'єднує одна принципова риса – повноцінна реалізація виключних майнових прав, як на об'єкти патентного права, так і на засоби індивідуалізації, можлива лише у сфері господарського обороту, зокрема промислового виробництва і торгівлі.

Право промислової власності є системою цивільно-правових норм, що регулюють соціально-економічні відносини, які виникають з приводу створення, привласнення і використання у сфері промислового виробництва та торгівлі результатів творчої діяльності людини. Особливе місце в структурі промислової власності займають об'єкти патентного права, до яких відносять винаходи, корисні моделі та промислові зразки. Засоби індивідуалізації при усій їхній різноманітності виконують уніфіковані функції, які пов'язані із диференціацією товарів або суб'єктів господарювання у цивільному обороті, забезпечують підвищення інформаційної функції ринку і зниження рівня транзакційних витрат в економіці.

По-третє, у межах даного підходу нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності підрозділяються на інкорпоральні та уречевлені у залежності від форми їх вираження, а також особливостей набуття і припинення прав інтелектуальної власності на них. До нетрадиційних об'єктів відносяться різні за своїм змістом та характером результати інтелектуальної власності, які завдяки своїм специфічним властивостям не можуть бути віднесені до жодної із розглянутих вище груп об'єктів інтелектуальної власності, а саме: наукові відкриття, раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин і породи тварин, комерційні таємниці, ноу-хау та компонування інтегральних мікросхем. Попри те, що кожен із зазначених вище об'єктів володіє специфічними властивостями, результати порівняльного аналізу засвідчили існування серед нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності двох підгруп зі спільними родовими ознаками. Зокрема, наукове відкриття, раціоналізаторська пропозиція, комерційна таємниця та ноу-хау за сукупністю ознак можуть бути виділені в окрему підгрупу інкорпоральних об'єктів (від лат. *incorporalis* – безтілесний, нематеріальний), а решта результатів інтелектуальної діяльності – у підгрупу уречевлених об'єктів. При цьому останні за специфікою виникнення, особливостями реалізації та структурою виключних прав інтелектуальної власності наближаються до об'єктів патентного права. Водночас інкорпоральні об'єкти володіють особливими характеристиками, що надають їм унікальності та значним чином вирізняють їх в структурі об'єктів інтелектуальної власності. На противагу компонуванням інтегральних мікросхем чи селекційним досягненням, вони становлять знання та інформацію у чистому вигляді, що можуть не набувати уречевленої форми та стосуватися будь-якої галузі діяльності.

Поряд із об'єктною структурою інтелектуальної власності, важливу роль у розумінні специфіки соціально-економічних відносин, що виникають з приводу привласнення та використання результатів інтелектуальної діяльності, відіграє їх суб'єктний склад. Відносини власності складають базис економічної системи і набувають особливої актуальності на постіндустріальному етапі цивілізаційного розвитку, коли відбувається швидка трансформація інтелектуального капіталу у основоположну структурну складову продуктивних сил суспільства, а також спостерігається зростання цінності та підвищення корисності інтелектуального продукту, що супроводжується ускладненням, розщепленням прав інтелектуальної власності та зростанням кількості суб'єктів відносин у сфері привласнення результатів інтелектуальної діяльності.

Активний розвиток відносин інтелектуальної власності у постіндустріальній економіці, залучення до участі у них все більшої кількості економічних суб'єктів ускладнює охорону та захист прав творців інтелектуального продукту. При цьому висока вартість об'єктів інтелектуальної власності та їх визначальний вплив на конкурентоспроможність товарів і послуг на сучасних ринках створюють стимули до їх незаконного використання, а виключно нематеріальна природа результатів інтелектуальної діяльності спрощує та робить прибутковим їх незаконне відтворення на шкоду майновим інтересам та немайновим правам суб'єктів інтелектуальної власності. Усе це обумовлює необхідність чіткого окреслення кола учасників відносин інтелектуальної власності та визначення основних груп суб'єктів інтелектуальної власності з метою специфікації прав власності та закріплення за ними відповідних правомочностей.

На нашу думку, суб'єкти інтелектуальної власності – це фізичні та юридичні особи, які прямо або опосередковано приймають участь у процесі привласнення результатів інтелектуальної діяльності та їх комерціалізації, а також наділяються відповідними цивільними правами та обов'язками в рамках суспільно-економічних відносин інтелектуальної власності. Нормами вітчизняного законодавства закріплено поділ суб'єктів інтелектуальної власності на дві основні групи. Зокрема, відповідно до положень Ст. 421 Цивільного кодексу України, суб'єктами права інтелектуальної власності є: творець (творці) об'єкта інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо); інші особи, яким належать відповідні особисті немайнові та/або майнові права інтелектуальної власності [12]. Найбільш поширеним у вітчизняній науковій літературі є поділ усіх суб'єктів інтелектуальної власності на первинних та вторинних залежно від підстави набуття ними прав інтелектуальної власності. Зазначений підхід поділяють Мироненко Н., Ходаківський Є.І., Якобчук В.П., Литвинчук І.І., Шишка Р.Б., Харитонova О.І. та інші. [13, с. 12; 14, с. 26; 15, с. 331]. На наш погляд, подібне розуміння суб'єктного складу відносин інтелектуальної власності є еволюційним розвитком тих принципів, які закладені нормами вітчизняного цивільного права. У відповідності із даним підходом, до первинних суб'єктів

відносять авторів творів науки, літератури і мистецтва, виконавців, виробників фонограм, відеограм, програм мовлення, винахідників, авторів промислових зразків, корисних моделей, компонувань інтегральних мікросхем, сортів рослин, порід тварин. Поряд із цим, до похідних суб'єктів відносять правонаступників та спадкоємців, які набувають прав інтелектуальної власності на підставі договору або в силу закону.

Слід відзначити, що підхід до структурування суб'єктів інтелектуальної власності в залежності від підстави набуття ними відповідних виключних прав не позбавлений недоліків, адже ґрунтується на припущенні, що суб'єктами відносин інтелектуальної власності є лише власники відповідних майнових та немайнових виключних прав. Як наслідок, даний підхід звужує коло учасників відносин інтелектуальної власності і не враховує суб'єктів, що виконують регулюючі та посередницькі функції. Крім того, ґрунтуючись на наведеному вище визначенні первинних суб'єктів інтелектуальної власності, до них не можна віднести власників прав на засоби індивідуалізації, а також суб'єктів права інтелектуальної власності на інкорпоровані об'єкти, до яких поняття «автор» не може бути застосовано в силу їх специфіки.

Усе це свідчить про необхідність розробки нового підходу до структурування суб'єктів інтелектуальної власності, який би враховував здобутки українських дослідників і, водночас, дозволяв комплексно охарактеризувати суб'єктний склад відносин інтелектуальної власності з метою ефективної специфікації виключних майнових і немайнових прав інтелектуальної власності та закріплення відповідних пучків правомочностей за різними учасниками цивільного і господарського обороту результатів інтелектуальної діяльності. На наш погляд, поділ суб'єктів інтелектуальної власності на групи залежно від їх ролі у створенні інтелектуального продукту та участі у його привласненні, дозволить визначити підстави виникнення прав інтелектуальної власності у різних учасників цивільного обороту результатів інтелектуальної діяльності і забезпечить комплексне розуміння причин закріплення за ними різних за характером пучків правомочностей у сфері інтелектуальної власності. Застосування зазначеного підходу обумовило виокремлення шести базових груп суб'єктів, які у відповідності до міжнародних стандартів охорони прав інтелектуальної власності наділяються окремим правомочностями та повноваженнями у сфері цивільного обороту результатів інтелектуальної творчої діяльності (див. рис. 3).

Рис. 3. Суб'єкти інтелектуальної власності

Джерело: власна розробка автора

Поряд із розглянутим вище підходом важливо звернути увагу на поділ суб'єктів інтелектуальної

власності за економічними функціями у системі їх господарського обороту. На нашу думку, у цьому контексті слід виокремити три основних групи учасників відносин інтелектуальної власності.

1. Інституційні суб'єкти, що приймають безпосередню участь у створенні об'єктів інтелектуальної власності та/або здійснюють первинну реєстрацію прав інтелектуальної власності. Зазначені суб'єкти створюють інтелектуальний продукт, конституюючи ринок об'єктів інтелектуальної власності і утворюючи інституційну основу існування відносин інтелектуальної власності.

2. Економічно активні суб'єкти господарювання, що безпосередньо приймають участь у комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, тобто здійснюють їх впровадження у господарський оборот з метою отримання прибутку. До даної групи переважно належать юридичні особи, що перетворюють об'єкти інтелектуальної власності на інтелектуальний капітал, який приймає участь у суспільному виробництві і забезпечує отримання прибутку. Економічно активні суб'єкти приймають на себе ризики комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, забезпечують виробничий процес із використанням об'єктів інтелектуальної власності, створюють інноваційну продукцію та забезпечують перерозподіл частини прибутку на користь інституційних суб'єктів, стимулюючи їх у такий спосіб до подальшої інтелектуальної діяльності.

3. Фінансові інститути, що здійснюють мобілізацію фінансових ресурсів відокремлених дрібних власників капіталу та їх трансформацію у інвестиції в інтелектуальний капітал, створюючи у такий спосіб матеріальний базис для комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності та економічного зростання. Опосередковуючи взаємодії економічних агентів і забезпечуючи рух капіталу, фінансові інститути здійснюють акумуляцію вільних фінансових ресурсів відокремлених інвесторів шляхом емісії та продажу власних фінансових активів, а потім інвестують їх від свого імені у фінансові інструменти, емітовані економічно активними суб'єктами відносин інтелектуальної власності.

Отже, первинним суб'єктом відносин інтелектуальної власності щодо об'єктів авторського права та промислової власності виступає творець, тобто фізична особа, що особисто здійснює свої немайнові права, а також реалізує майнові права самостійно або опосередковано через піклувальника чи батьків. Поряд із цим, первинними правонабувачами виключних прав на службові об'єкти, засоби індивідуалізації, переважну частину об'єктів суміжних прав та інкорпоральних об'єктів виступають юридичні особи.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведений аналіз продемонстрував, що особлива економіко-правова природа відносин у сфері господарського і цивільного обороту результатів інтелектуальної діяльності, їх комплексний та багатоаспектний характер зумовлюють багаторівневу структуру інтелектуальної власності, яка включає у себе різні види відносин власності, особливий об'єктний та суб'єктний склад, а також складну внутрішню будову права інтелектуальної власності. Зазначена специфіка не лише ускладнює дослідження сутності і характеру інтелектуальної власності, а і перетворюється на постійне джерело економічних суперечностей, що пронизують усю сферу суспільно-економічних відносин у галузі інтелектуальної власності і вимагають ефективного інституційного регулювання.

На наш погляд, виділення у структурі інтелектуальної власності чотирьох основних груп об'єктів з наступним поділом на підгрупи дозволяє не лише охопити усі результати творчої діяльності, а й комплексно врахувати найбільш суттєві відмінності, які існують між різними об'єктами інтелектуальної власності та стосуються специфіки набуття, реалізації та особливостей охорони майнових і немайнових прав на результати інтелектуальної творчої діяльності людини. При цьому, запропонований підхід до розуміння суб'єктної структури інтелектуальної власності дозволяє охопити усіх учасників відносин у сфері інтелектуальної діяльності, а також виділити у окремі групи таких важливих суб'єктів як посередники та регулятори, що виконують важливі інституціоналізовані функції в системі відносин інтелектуальної власності, опосередковують, структурують та упорядковують повторювані взаємодії між творцями інтелектуального продукту та іншими учасниками цивільного і господарського обороту.

За умов подальшого ускладнення архітекτονіки інтелектуальної власності унаслідок розширення номенклатури результатів інтелектуальної діяльності та розширення кола учасників господарського обороту продуктів інтелектуальної праці можна прогнозувати подальше загострення суперечностей у сфері привласнення та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності. У зв'язку з цим надзвичайної актуальності набуває поглиблене дослідження джерел виникнення суперечностей у галузі відносин інтелектуальної власності та обґрунтування дієвих інституційно-правових механізмів їх розв'язання. Отже, перспективність подальшого дослідження даного предметного поля не викликає сумніву.

Список літератури.

1. Базилевич, В. Д. (2015), Інтелектуальна власність: підручник. 3-тє вид. Київ : Знання. 672 с.
2. Pretnar, B. (2002), *Intelektualna lastnina v sodobni konkurenci in poslovanju: pravne osnove, ekonomska analiza i podjetniski cilji*. Ljubljana : GV Založba. 239 s.
3. Братусь, Г. А. (2019), Трансформаційний підхід до структурної архітекτονіки інтелектуальної власності. *Підприємництво та інновації*, Вип. 10., С. 31-38.
4. Спіцина, Г. О., Гордеюк, А. О. (2020), Особливості сучасної класифікації об'єктів права інтелектуальної власності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, № 3., С. 58-64.
5. Epstein, R. A. (2018), The Basic Structure of Intellectual Property Law. In R. Dreyfuss & J. Pila (Ed.), *The Oxford Handbook of Intellectual Property Law* (pp. 25-56). Oxford: Oxford University Press.
6. Орлюк, О. П., Святоцький, О. Д. (Ред) (2007), *Право інтелектуальної власності: академічний курс : підручник*. Київ : Видавничий дім «Ін Юре». 696 с.

7. Галкевич, С. В. (2017), Основні категорії цивільного деліктного права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*, № 3., Т. 1., С.78-82.
8. Вірченко, В. В. (2018), Інтелектуальна власність: теоретичні витoki та економічні імперативи розвитку: монографія. Київ : Ліра-К. 488 с.
9. Всесвітня організація інтелектуальної власності (1967), Стокгольмська конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності. URL: http://www.wipo.int/treaties/ru/text.jsp?file_id=283807 (дата звернення: 12.12.2021).
10. Крайнев, П. П. (2004), Інтелектуальна економіка: управління промисловою власністю : монографія. Київ : Видавничий дім «Ін Юре». 448 с.
11. Сергеев, А. П. (2003), Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации : учебник. 2-е изд., пер. и доп. Москва : ТК Велби. 752 с.
12. Верховна Рада України (2003) Цивільний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/> (дата звернення: 12.12.2021).
13. Мироненко, Н. (2009), Поняття суб'єктів права інтелектуальної власності та основні критерії їх класифікації. *Теорія і практика інтелектуальної власності*, № 2, С. 11-24.
14. Харитонova, О. І. (2011), Суб'єкти та об'єкти правовідносин інтелектуальної власності. *Актуальні проблеми держави і права*, Вип. 59, С. 329-335.
15. Ходаківський, Є. І., Якобчук, В. П., Литвинчук, І. Л. (2014), Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти: навчальний посібник. Київ : ЦУЛ. 276 с.

References.

1. Bazylevych, V. D. (2015), *Intelektual'na vlasnist': pidruchnyk* [Intellectual Property: textbook], 3rd Ed, Znannia, Kyiv, Ukraine.
2. Pretnar, B. (2002), *Intelektualna lastnina v sodobni konkurenci in poslovanju: pravne osnove, ekonomska analiza i podjetniski cilji* [Intellectual property in modern competition and business: legal bases, economic analysis and business goals], GV Zalozba, Ljubljana, Slovenia.
3. Bratus, G. A. (2019), "Transformational approach to the structural architecture of intellectual property", *Entrepreneurship and innovation*, vol. 10, pp. 31-38.
4. Spitsyna, G. O. and Hordeiuik, A. O. (2020), "Features of the modern classification of intellectual property rights", *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, vol. 3, pp. 58-64.
5. Epstein, R. A. (2018), *The Basic Structure of Intellectual Property Law*, The Oxford Handbook of Intellectual Property Law, Oxford University Press, Oxford, UK, pp. 25-56.
6. Orliuk, O. P. and Sviatotskyi, O. D. (2007), *Pravo intelektual'noi vlasnosti: akademichnyj kurs : pidruchnyk* [Intellectual property law: academic course: textbook], In Jure Publishing House, Kyiv, Ukraine.
7. Halkevych, S. V. (2017), "The main categories of civil tort law", *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Legal Sciences"*, vol. 3., no. 1, pp.78-82.
8. Virchenko, V. V. (2018), *Intelektual'na vlasnist': teoretychni vytoky ta ekonomichni imperatyvy rozvytku* [Intellectual property: theoretical origins and economic imperatives of development], Lira-K, Kyiv, Ukraine.
9. World Intellectual Property Organization (1967), "Stockholm Convention establishing the World Intellectual Property Organization", available at: http://www.wipo.int/treaties/ru/text.jsp?file_id=283807 (Accessed 12.12.2021).
10. Krainiev, P. P. (2004), *Intelektual'na ekonomika: upravlinnia promyslovoi vlasnistiu* [Intellectual economy: management of industrial property], In Jure Publishing House, Kyiv, Ukraine.
11. Serheiev, A. P. (2003), *Pravo yntellektual'noj sobstvennosti v Rossyjskoj Federatsyy* [Intellectual property law in the Russian Federation: textbook], 2nd Ed., Welby Publishing Center, Moscow, Russia.
12. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Civil Code of Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/> (Accessed 12.12.2021).
13. Myronenko, N. (2009), "The concept of subjects of intellectual property rights and the main criteria for their classification", *Theory and practice of intellectual property*, vol. 2, pp. 11-24.
14. Kharytonova, O. I. (2011), "Subjects and objects of intellectual property law", *Current issues of state and law*, vol. 59, pp. 329-335.
15. Khodakivskyi, Y. I., Yakobchuk, V. P. and Lytvynchuk, I. L. (2014), *Intelektual'na vlasnist': ekonomiko-pravovi aspekty: navchal'nyj posibnyk* [Intellectual property: economic and legal aspects: textbook], CUL, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2022 р.